

SVĚTSKÉ ASPEKTY POUTÍ NA SVATOU HORU 1650–1950

Lenka BLAŽKOVÁ

„Od počátku Svaté Hory byli kramáři obtížným a ošklivým živlem, jenž nejen pověst Svaté Hory poškozoval, nýbrž i působení její znemožňoval a podlamoval. Byli to paraziti, kteří ze Svaté Hory žili, poškozující ji více než zjevní její nepřátelé.“

F. X. Holas, Dějiny Poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě, 1929

Príspevek ve stručnosti pojednává souvislost mezi přílivem poutníků na Svatou Horu a koncentrací specializovaných řemesel v Příbrami, jmenovitě těch nejvíce profitujících právě z poutního ruchu. Hlavní linií textu je historie prodeje zboží v režii světských prodejců z Příbrami v sousedství poutního areálu na Svaté Hoře. Časově je článek vymezen roky 1650 a 1950. Starší letopočet zdůrazňuje okamžik, kdy se poprvé setkáváme s cílenou propagací Svaté Hory navenek a následným počátkem zbožného putování na lokalitu v masovém měřítku. Druhé vročení koresponduje jak s oficiálním ukončením náboženského života a poutního ruchu na Svaté Hoře, tak zrušením řemesel fungujících na živnostenském základě, obojí v důsledku změny politických poměrů v tehdejší Československu. Text je postaven na informacích z literatury a vybraných archivních pramenech. Archivní prameny spolu s dobovými tiskovinami budou hojněji využity v navazujícím studiu, jehož osnovu tento příspěvek představuje.

Většina informací, týkajících se prodeje poutníkům na Svaté Hoře, byla čerpána ze zdroje stranicího svatohorským správcům,¹⁾ což na jedné straně výpovědní hodnotu pramene významně limituje, na straně druhé však umožňuje problém vidět dnes již méně běžnou optikou. Holasovy Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě, vydané v roce 1929, představují nejpráhlednější a nejsnáze dostupný literární

1) 1647–1773 jezuité, 1773–1861 období proboštů, 1861–1950 redemptoristé.

pramen, alespoň okrajově se dotýkající problematiky poutního prodeje na Svaté Hoře.²⁾ Znamé jsou rovněž práce dvou regionálních historiků, Františka Klímy (1868–1941) a Karla Valty (1883–1955), nicméně jejich příspěvky mnoho nového do problematiky nevnašejí.³⁾ Dílčí informace lze získat z dobového tisku. Kromě regionálních tiskovin, přinášel řadu do jisté míry tendenčních článků a zpráv měsíčník Svatá Hora, vydávaný Maticí Svatohorskou od roku 1921. Výjimečně je možné dohledat drobné zmínky i ve vlastivědném měsíčníku Od stříbrných hor, určeném mládeži a vycházejícím od roku 1927. Ostatní literatura je zmíněna v jednotlivých odkazech či soupisu literatury.

Pro mladší období, po roce 1900, zůstala zachována zlomkovitá, přesto však zajímavá a pro téma přínosná agenda, týkající se zejména přestaveb svatohorských krámků, včetně stavebních plánků, a to jak před hlavním portálem, tak v okolí Mariánské studny. Dostupné jsou jmenné seznamy prodejců poutního zboží a občerstvení, nájemců kramářských bud i krámků či jejich majitelů, včetně některých jimi poskytovaných služeb. Z torzovitě dochovaných stížností a protestů prodejců, městské rady, zpráv policejního ředitelství a svatohorských správců lze problematiku světské stránky poutního ruchu na Svaté Hoře u Příbrami částečně rekonstruovat.⁴⁾

Zázračná Svatá Hora a hornické město Příbram

Roku 1650 byla Svatá Hora stále ještě nepříliš známým mariánským poutním místem, jedním z mnoha spravovaných příslušníky jezuitského řádu.⁵⁾ Nicméně již tři roky po oficiálním převzetí kostelíka řádem bylo evidentní, že místo i milostná soška pod bedlivým dohledem jezuitských správců vládnu dostatečným potenciálem k tomu, aby se Svatá Hora záhy zařadila mezi jedno z nejnavštěvovanějších poutních míst v Čechách. Po předchozích dlouhých válkách a následné morové epidemii nastal v polovině 17. století ideální čas pro rozšíření známosti zdejšího místa. Na návrší nad hornickým městem Příbramí vyrostl v průběhu 2. poloviny 17. století barokní komplex, na jehož stavbě a výzdobě se podíleli známí

2) František Xaver HOLAS, *Dějiny Poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*, Příbram 1929.

3) František KLÍMA, *Ze staré Příbramě*, in: Hlasatel městské příbramské spořitelny, nedatováno; Karel VALTA, *Po stopách utrpení a slávy hornictva na Příbramsku*, Příbram 1936.

4) Fond SOKA Příbram.

5) K rychlé orientaci v problematice např. www.svata-hora.cz, podrobněji viz F. X. HOLAS, *Dějiny Poutního místa*.

umělci své doby, za všechny jmenujme italského architekta Carla Luraga nebo sochaře K. I. Dientzenhofera. Cílevědomá a pilná práce otců jezuitů učinila během osmdesáti let ze Svaté Hory významnou poutní destinaci, známou také v rámci Evropy a širšího katolického světa.

Již v tomto počátečním období přicházela během roku na Svatou Horu pravidelná procesí z tradičních bližších i vzdálenějších míst (Březnice, Blatná, Plzeň, Rokycany, Rakovník aj.), a to především v návaznosti na významné dny církevního roku. Návštěvnost Svaté Hory zpočátku nevybočovala z průměru běžného na jiných poutních místech té doby, v 70. letech 17. století zažívaly zdejší poutě první zásadnější rozkvět, nicméně zlatá doba poutí na Svatou Horu měla teprve přijít. Korunovace milostné sošky Panny Marie, vůbec první taková náboženská událost svého druhu v českých zemích, dne 22. června 1732, slávu poutního místa výrazně umocnila a vtiskla mu punc výjimečnosti (nejokázaleji slaveným svátkem byla na Svaté Hoře tradičně Slavnost Božího Těla, kterou však Korunovace upozadila a zůstává dodnes nejpoblíbenějším svatohorským svátkem).⁶⁾ Poutě, a s nimi související prodej poutního zboží, pak byly se zdejším areálem neodmyslitelně spjaty až do převratných změn, následujících po únoru roku 1948.

Aby bylo možné lépe pochopit vzájemné lokální vazby, představme si stručně také samo město pod Svatou Horou. Příbram byla v době převzetí Svaté Hory jezuity známou hornickou lokalitou, od pravěkých dob bohatou na nerostné suroviny. Sporadicky se zde těžilo zlato, mnohem větší význam měla do budoucna těžba rud, ve starších obdobích zejména stříbrných a železných, jejichž úspěšné dobývání přímo úměrně ovlivňovalo jednotlivé vlny významu oblasti. Rok 1650 zastihl příbramské doly v období celkem výrazné stagnace, která se poprvé projevila někdy po roce 1563 a trvala až do roku 1691.⁷⁾ Právě v tomto období bylo město obdařeno významným privilegiem císaře Rudolfa II., jehož cílem byla maximální podpora zdejšího dolování, přišlo však v okamžiku, kdy těžba v hloubkách přesahujících 250 m byla nad finanční i technologické možnosti místa. Většina dolů byla zatopena a zůstávala až do zmíněného roku 1691 mimo provoz.

Hospodářská stabilita Příbrami tedy spočívala na nejistých výsledcích zdejšího dolování. Přestože pomyslná zlatá doba revíru trvala bezmála

6) Korunovace na Svaté Hoře byla vůbec první korunovací zázračné sochy Panny Marie v českých zemích, podrobněji např. Jan ROYT, *Obraz a kult v Čechách*, Praha 1999, s. 133–150.

7) František BABÁNEK, *Příbramské doly na stříbro a olovo: pamětní spis*, Příbram 1878.

100 let, tj. v letech 1784–1874, s výjimkou let 1804, 1817, 1818, výnos dolů neměl na většinu místního obyvatelstva znatelnější pozitivní dopad.⁸⁾ Nižší sociální vrstvy, reprezentované zejména zástupy horníků a jejich početných rodin, byly i v dobách vysoké výtěžnosti trvale odkázány na bídné výdělky. Jen pro ilustraci, po většinu 19. století horníkův plat po všech srážkách na uživení nestačil (a že by situace bývala ve starších obdobích výrazně lepší, prameny nezmiňují). Obecně lze poznamenat, že mzda vzhledem k fyzické náročnosti práce a reálnému nebezpečí úrazu, navíc s vysokou pravděpodobností trvalých následků, či přímo smrti, byla neadekvátní. Často horníkům bylo při výplatě doplaceno jen velmi málo a byli nuceni se zadlužovat, z čehož se následně u některých stal i zvyk. Neměli šanci z výdělků dosyta nakrmit rodinu, ošatit a about děti, třeba jen poplatit dluhy z minula, natož si našetřit na „horší časy“. Každý očekávaný výdaj znamenal pro rodinu období stresu, nečekaný pak přímo pohromu. Pro horníky proto byly zřizovány útulny a polévárny, což svědčí o mnohém. Peníze půjčoval horníkům také báňský úřad, odkud si horníci vybírali zálohu na plat, erární uhlí, hornický kroj apod., střelci museli ze svého platit například dynamit, což nebyla částka v rámci hornické mzdy zrovna zanedbatelná.

Nicméně právě horníkům tradice připisuje talent pro práci se dřevem. S tím souvisí značné množství horníků nacházejících významný přívůdek také díky odbytu svých výrobků na Svaté Hoře, potažmo příbramských trzích. Zhotovovali křížky, madonky, piety a sošky dalších svatých, zejména však prosluli jako řezbáři figurek do betlémů. Zhodnocení podílu horníků a jejich specifické role v rámci poutního prodeje na Svaté Hoře, včetně poskytování noclehu a dalších služeb příchozím poutníkům, je úkolem bádání do budoucna. Ne všichni ale byli řádnými držiteli živnostenského oprávnění k provozování některé z činností, spíše naopak. Přesto někteří z nich vynikli jako zdatní řezbáři či výrobci hraček a dokázali si svým talentem získat nejen zákazníky, ale především tolik potřebné finanční částky. Na výrobě a prodeji doma vyráběného zboží se podílely jak ženy horníků, tak jejich děti. A nešlo jen o prodej zboží poutníkům. Už jen jejich samotný příchod do města vyvolával zejména v dětech radostná očekávání. Byla nedočkavě vyhlížena například pravidelná procesí z Bavor, která do Příbrami přicházela od jihu přes Červenou, dnes součást města: „... „Bavoráci“ bývali nejvítanější. Již z dále zaznívalo jejich mohutné „heilig“. Nosívali široké klobouky, krátké kalhoty a vysoké boty. Měli úzké kabáty se dvěma řadami stříbrných knoflíků a na zádech zelený batoh. Někteří

8) *Tamtéž.*

mívali pro větší bezpečnost na několikadenní cestě hůl, v níž byl skryt nůž. ... Hornické děti čekávaly na „Bavoráky“ při silnici, modlily se a dostávaly od poutníků buchty, chléb, několik dní staré „špekové knedlíky“, nějaký krejcar, ba i čtyrák a obvyklé svazečky rezných nití.“⁹⁾

Poutní řemesla a odbyt jejich výrobků na Svaté Hoře – prodejní místa

Většina pisatelů, zmiňujících živnosti tradičně spojované s poutním ruchem v Příbrami, se shoduje v tvrzení, že nebýt pravidelných a zhusta navštívených poutí na Svatou Horu, řada řemesel by se v Příbrami neobjevila buď vůbec, nebo skomírala na hranici přežití. Bezezbytku lze tento výrok vztáhnout na voskaře a rozárníky, částečně pak také řezbáře.

První do jisté míry specializovaní prodejci jsou na Svaté Hoře zmiňováni již okolo roku 1650, kdy stála na kopci nad Příbramí jednoduchá kaple s poustkou, obývaná stále svatohorskými poustevníky, které zde jezuité trpěli ještě několik let po převzetí správy nad místem. Právě poustevníci, resp. jejich ženy, byli dle tradice prvními prodejci poutního zboží. Jak stručně shrnuje Klíma, „... už žena druhého svatohorského poustevníka Havránska prodávala poutníkům obrázky, růžence, knížky a jiné zbraně duchovní“, včetně svíček a tzv. srdíček.¹⁰⁾ Havránskově ženě navíc připisuje F. X. Holas ve svých Dějinách Svaté Hory na prvním místě prodej svící, dále také růženců, obrázků a podobných věcí poutnických, přičemž ji označuje za vůbec první známou prodavačku poutního zboží na Svaté Hoře.¹¹⁾ Informaci vztahuje k roku 1657, kdy poustevník Havránek zemřel a vdova Dorota se ještě několik málo roků po jeho smrti živila tímto prodejem. Jejeho příkladu následovalo vbrzku i městske obyvatelstvo, které kromě jiného odvádělo unavené poutníky do svých příbytků na odpočinek i nocleh. V tomto duchu se prodej odehrával v podstatě po celé 17. století a i jezuité jej tolerovali, minimálně až do roku 1700, kdy zmínky o tomto obchodu z literatury mizí.

Prodej na ambitech v režii rezidence

Než se dostaneme k prodeji poutního zboží soustředěného v rukou příbramských řemeslníků a prodejců, je na místě zmínit obchod provozovaný samotnými jezuity a následně dalšími svatohorskými správci přímo

9) K. VALTA, *Po stopách utrpení*, s. 169.

10) František KLÍMA, *Příbramská impressi. Dějiny tiskáren a tiskařů osmnáctého století*, Příbram 1947, s. 5.

11) F. X. HOLAS, *Dějiny Poutního místa*, s. 143.

v areálu poutního chrámu. Na přelomu 17. a 18. století vznikl na ambitech obchod, kde se nabízely růžence, modlitby, obrázky, medailonky apod. V sortimentu ambitního krámu jistě nechyběly voskařské výrobky, ač ve výčtech pro nejstarší období je literatura přímo nezmiňuje. Z popisu vleklého sporu voskařů Antonína Brücknera a Karla Brože se svatohorskou rezidencí ohledně prodejních míst v prostoru před chrámem v polovině 18. století je doložena osoba voskaře Františka Filipa Wieszera. Ten byl za svou údajnou nestrannost v uvedeném sporu jezuity odměněn výhradním právem dodávky svíček pro svatohorský chrám. Zdali některé svíčky byly dodávány i do ambitního krámu k prodeji poutníkům, je nadále otázkou.¹²⁾ Pokud byl však uvedený předpoklad správný, netrval by prodej voskařského zboží v krámu dlouho, jelikož výnosem vlády z 22. září 1753 bylo duchovním zakázáno „prodávat voskové svíce a obětní figury, a to jak ve zvláštních boudách před kostelem, tak i v kostele a v sakristii, což bylo zakázáno i poutníkům. Nebylo to ovšem z ideových důvodů, ale z důvodů „krácení zisku“ voskařů.“¹³⁾ Další zprávy o zboží v krámu na ambitech jsou mnohem mladšího data. Jednou z nich je reklama v časopise Svatá Hora z roku 1939: „*Svatohorské poutníky a návštěvníky upozorňujeme, že v letní době o všech nedělích a svátcích je otevřen na Svaté Hoře přímo na spodních ambitech v rozšířené místnosti dolní sakristie hodnotný a levný nákup veškerého poutního zboží a upomínkových předmětů. Prodejnu obstarává správa kláštera. Zde též světi předměty.*“¹⁴⁾ Podobně obecný popis zboží obsahuje stížnost příbramského obchodního grémia na vydání živnosti rektorátu kláštera Svaté Hory pro „*prodej růženců, voskového zboží, pohlednic, sošek, malých reliéfů a devocionálií pro poutníky ... ze dne 6. 4. 1939 se stanovíštěm v horní a dolní sakristii v ambitech svatohorských.*“¹⁵⁾ Pozornost si zaslouží argumentace vedená grémiem proti prodeji v režii duchovních osob přímo v areálu chrámu. V mnohém se v ní inspirovali přímo samotnými svatohorskými správci, kteří podobnými slovy téměř od počátku sporů, týkajících se prodejních míst na Svaté Hoře, proti chování zdejších kramářů brojili: „*Prodejny umístěné v sakristiích a na ambitech, podle našeho názoru musí jistě rušiti konání pobožností a působiti špatným dojmem na návštěvníky vzhledem k posvátnosti tohoto místa, poněvadž podle tvrzení pana rektora R. P. Otto Louly ruší pobožnost*

12) *Tamtéž*, s. 384.

13) J. ROYT, *Obráz a kult*, s. 301.

14) *Svatá Hora*, 1939, č. 5.

15) SOKA Příbram, Archiv města Příbrami (dále jen AMP) S, kt. 865/58.

*i krámky, které jsou ve vzdálenosti 60 m od basiliky, takže jest vyloučeno, aby obchodování přímo v kostele náboženský výkon přímo nerušilo.*¹⁶⁾ Zprávu o tom, zdali byli obchodníci sdružení v grémiu se svou žádostí úspěšni, se zatím dohledat nepodařilo.

Vleklým problémem obchodních aktivit vázaných na potenciál Svaté Hory jako významné poutní destinace byla absence jakékoli řádné organizace prodeje na daném místě, čímž paradoxně areál trpěl nejvíce – a to jak poutníci, svatohorští správci, tak samotní prodejci. Hlavní problém představovala skutečnost, že část pozemků v těsném sousedství chrámu nepatřila výhradně jen svatohorským správcům, ale také městu a soukromým majitelům. Rozdrobenost a ne vždy evidentně průkazná, ideálně písemně stvrzená držba jednotlivých pozemků vedly k vleklým sporům mezi svatohorskými správci a příbramským magistrátem. Na místech, která nebyla pod přímou svatohorskou držbou, logicky panovala poněkud jiná pravidla. Bylo ovšem v zájmu města se svatohorskými správci vycházet dobře, tudíž tyto dva subjekty si zpravidla dokázaly vyjít v rámci možností vstříc. Totéž již nelze tvrdit o soukromnících, jimž bývalo zatěžko podřídit se komukoli z obou výše jmenovaných subjektů. Proto drtivá většina dochovaných pramenů dokládá zejména žaloby a odvolání se prodejců ať už na sebe navzájem, tak na svatohorské správce či příbramský magistrát.

Většina dohod mezi svatohorskými správci a městskou správou spočívala původně na ústních dohodách, což v pozdějších dobách bylo příčinou mnoha následných nedorozumění, roztržek a problémů. Tak například hned jedna z prvních jezuity zavazovala, že „*nebudou na darovaných ani koupených pozemcích zřizovati domů šenkovních a obchodních ke škodě města*“ s tím předpokladem, že pokud se k tomuto zaváží oni, zachovají se zcela stejně také obyvatelé Příbramě, jimž byl vyhrazen prodej ve městě.¹⁷⁾ Později Příbramští dokonce směli prodávat ve spodní části cesty na Svatou Horu. Jenže ústní dohoda se časem stala opravdu „jen“ ústní dohodou, v podstatě doporučením, a krámky příbramských prodejců se začaly nápadně přibližovat na dohled svatohorskému portálu. Prodejci přicházeli na Svatou Horu zejména ve sváteční dny, kdy byl samozřejmě prodej v krámcích dole ve městě zakázán. Dny poutí a svátků byly lákadlem, kterému málokterý z prodejců dole ve městě dokázal odolat. A tak spolu s poutníky přicházeli se svým zbožím také místní řemeslníci a obchodníci, ženy nabízely k prodeji nejrůznější poživatiny, žebráci nastavovali ruce

16) *Tamtéž.*

17) F. X. HOLAS, *Dějiny Poutního místa*, s. 160.

dlaní nahoru, druzí vystavovali svá neduhy poznamenaná těla a kdo si jednou na výdělek, ať jakýkoli, v rámci svatohorských poutí zvykl, tomu se do města zpátky už nechtělo.

Krámký před hlavním svatohorským portálem

Pro mezidobí 1687–1692 Holas v souvislosti s prodejem na nejatraktivnějším svatohorském „place“ uvádí svědectví tehdejšího svatohorského superiora, z něhož lze situaci odhadnout následovně. Veškerý prodej v okolí svatohorského chrámu byl podmíněn předběžným souhlasem jezuitů. Směly se postavit přenosné stolice, stoly, sedadla a stany, ale vždy tak, aby nepřekážely v přístupu k chrámu jak pěším poutníkům, tak povožům. Již k roku 1694 však prodavači, zejména potravin, byli se svým sortimentem rozloženi těsně před hlavním vstupem do areálu a jejich řada se táhla po celé délce ambitní zdi směrem k Pražské kapli. Bylo doporučeno prodejce přesunout na opačnou stranu a soustředit je raději v blízkosti Mariánské studny (problematika prodeje v okolí Mariánské studny je pojednána samostatně níže), kde by méně překáželi, ale i odtud se prodej záhy rozrostl až k hlavní bráně, tentokrát z druhé strany. Krom stolic a stolků je zmiňováno stavění „budek“, a to v podstatě na kterémkoli volném místě před chrámem bez ohledu na potřebu pohodlného přístupu poutníkům.¹⁸⁾ Spor mezi rezidencí a příbramskými prodejci byl v této souvislosti upraven až dohodou z května roku 1695, podle níž se krámký povolovaly stavět na vyvýšenině nedaleko dnešní Kalvárie, kde příbramští měšťané směli provozovat pouze 5 krámků.

V 18. století byla situace mezi prodejci z města a rezidencí relativně klidná, k jejímu zásadnímu zhoršení došlo teprve koncem uvedeného století, a to v reakci na postupné posouvání kramářských bud od Kalvárie, kde boudy stály na obecních pozemcích, zpět na prostranství před chrámem, jehož majitelem už byla rezidence. Množily se stížnosti na provoz krámků v režii svatohorských správců, který byl umístěn přímo v areálu baziliky. Množily se i samotné krámký. V roce 1817 napočítal svatohorský probošt Faschang, vedle volně stojících stolků, štočků, laviček a stanů, celkem 60 dřevěných bud, a tento počet se dlouhá léta téměř neměnil.¹⁹⁾

Svá místa i vzhled v průběhu staletí kramářské boudy změnilly ještě mnohokrát. Snahy o to, umístit je trvale na jednom místě a zachovat jim jednotný vzhled, vyznívaly roky naprázdno. Debata o nutných úpravách

18) *Tamtéž*, s. 159–176.

19 F. X. HOLAS, *Dějiny Poutního místa*, s. 565.

prostoru před hlavní svatohorskou branou a přilehlým okolím byla dlouhá a neobešla se bez problémů. Stejně tak jako samotná realizace výstavby a následně převzetí nových krámků jednotlivými kramáři, další provoz nevyjímaje. Oficiálně byla přestavba nařízena krajským úřadem v březnu, respektive červnu roku 1841, na základě protestů kramářů gubernium nařízení krajského úřadu zrušilo.²⁰⁾ Teprve o tři roky později, v dubnu, byly původní dřevěné boudy zbořeny, prostor před hlavní svatohorskou branou urovnán a vystaveny nové krámky z cihel. Z Výkazu zadržalostí nákladu na výstav svatohorských krámu z obecního důchodu v roce 1844 vynaloženého vyčteme šest let po realizaci projektu popisná čísla obsazených krámků, spolu se jmény prodejců, a konkrétní vyúčtování financí k nim vázaných.²¹⁾ Nové krámky byly stavěny současně z peněz města, majitelé pak cenu dodatečně spláceli. V souvislosti se stavbou nových krámků byl výslovně zakázán další prodej poutnického zboží na štočkách, což ovšem mnozí kramáři porušovali. Dlouho se vlekl například spor tří příbramských voskařů Josefa Endlera, Jana Šubrtu a Jana Welzela s rezidencí v otázce nelegálního prodeje voskařského zboží na štočkách „*těsně před schodama sv. mariánského kostela*“.²²⁾

Krámký byly vystavěny v jednotném stylu a majitelům nebylo dovoleno cokoliv na stavbách měnit. Jak dlouho byl úzus dodržován, není zcela zřejmé. Že však majitelé krámků příliš nedbali na doporučení správy svatohorské rezidence či městského magistrátu, je patrné nejen z literatury a archivních pramenů, kde najdeme neustálé stížnosti a vzájemná udání prodejců, včetně doprovodné odvolací agendy. Již rok po dokončení stavby někteří majitelé „*vystavují jeden i více výkladní stolec, dveře nové a okna prolomili, původnímu rysu již docela nepodobný krámy si zhotovili...*“²³⁾

Obrazová dokumentace není bohatá a jednotlivá zobrazení netvoří souvislou řadu. Zde pojednávaný prostor s dřevěnými kramářskými boudami bývá často zachycen například na svatých obrázcích, jejich dokumentační hodnota může být ovšem sporná. Z doby mezi dvěma významnými stavebními proměnami krámků s poutním zbožím pochází méně známá fotografie, pořízená pravděpodobně v létě 1900 a zveřejněná o dva roky později.²⁴⁾

20) *Tamtéž*, s. 597.

21) SOKA Příbram, AMP S, kt. 3/2 1854.

22) *Tamtéž*.

23) *Tamtéž*.

24) Anton PODLAHA, *Topographie der historischen und Kunst-Denkmale im Königreiche Böhmen von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts, XIII. Der politische Bezirk Příbram*, Prag 1902, s. 111.

Zachycuje situaci před svatohorským portálem před individuálními přestavbami jednotlivých krámků začátkem 20. století. Pozornost si zaslouží zejména komínové roury, vykukující zpod střech zadních krámků na nejméně prestižním prodejním místě, přesto nejbližě hlavnímu portálu. Mnozí prodejci totiž provozovali své krámky i mimo hlavní poutní sezonu (šlo pouze o majitele trvale postavených dřevěných, později zděných krámků na prostranství přímo před chrámem). Tito v boudách nutně přechovávali oheň, jednak si topili, jednak v chladném období příchozím poutníkům nabízeli teplé jídlo a horké nápoje pro zahřátí. Byl to nešvar rozšířený dlouhé roky a stížnosti na přechovávání otevřeného ohně či dřevěného uhlí se v literatuře i pramenech objevují stejně často jako zákazy. Nebezpečí požáru bylo pro svatohorskou rezidenci velmi citlivým problémem, který však měl také svou podstatnou estetickou stránku, jak lze z fotografie odtušit. Přes ojedinělé nehody lokálního charakteru byl mariánský chrám požáru zásadního rozsahu ve sledovaném období ušetřen.

Žádosti o přestavbu jednotlivých krámků se začaly hromadně objevovat v rozmezí let 1906–1912. Z posudků stavební komise vyplývá, že povolit jednomu žadateli novou výkladní skříň znamenalo smířit se s tím, že během několika měsíců se budou podobných „konkurenčních výhod“ domáhat všichni ostatní kramáři.²⁵⁾ Několik dochovaných stavebních plánů, i přes neúplnost doprovodné dokumentace, dostatečně ilustruje evidentní majetkové rozdíly mezi jednotlivými prodejci. Nejhonosnější fasády v duchu dozívající secese patřily tradičně nejvýznamnějším z příbramských řemeslníků. Za všechny jmenujme krámk č. 38, stojící čelem k přístupové cestě na Svatou Horu od Příbrami a první směrem k hlavnímu portálu, náležející voskaři Lambertu Peškovi. S ním sousedil dvojkrámk Josefa Šimánka č. 39, 40, rovněž na hlavní cestě z Příbrami na Svatou Horu, a opomenout nelze také portál krámk č. 9 řezbáře Josefa Vejvody.²⁶⁾ Naproti těmto působí plány jiných v té době přestavovaných obchůdků nepoměrně prostěji. Jak naznačují ruční skicy krámků před zamýšlenými přestavbami, estetický posun vzhledu „svatohorského bazaru“ byl potřebný a výsledek, odhadujeme-li z návrhů úprav, původní stav bezesporu o mnoho řádů kvalitativně převyšoval.

Stav, kdy jednotliví kramáři žádali o přestavby svých krámků, udávali vzájemně jeden druhého či si stěžovali na nejrůznější pomyslná i reálná příkoří stran ostatních spoluprodejců, trval až do čtyřicátých let 20. století,

25) SOkA Příbram, AMP S, kt. 37.

26) *Tamtéž.*

kdy bylo přikročeno k další přestavbě. Tehdy došlo k vybudování prodejního areálu nacházejícího se poněkud stranou od hlavního svatohorského náměstí a dodnes používaného. Hlavním motivem byla i tentokrát snaha o zvýšení prestiže Svaté Hory jako poutního místa v duchu moderních požadavků doby. Poutní místo sice mělo v první řadě plnit svou duchovní funkci, která byla nadřazena všem ostatním, nicméně při pohybu tolika lidí muselo nutně uspokojovat i mnohé další než jen čistě duchovní potřeby přicházejících návštěvníků. Celkový pozitivní dojem z návštěvy svatého místa a jeho bezprostředního okolí, organizace a dostupnost služeb, byly hlavním mottem poslední zásadní stavební aktivity na Svaté Hoře ve sledovaném období. „*Nikdo se nestaví zásadně proti existenci těchto stánků, jež jsou základem obživy tolika rodin a nezbytnou součástí rozvětveného poutního ruchu. Jednalo se jen o to, aby tyto stánky odpovídaly úpravou a rozlohou aspoň nejzákladnějším požadavkům bezpečnosti, komunikace, hygieny a estetiky. Je nesporné, že zvýšeným nárokům, jež ukládá moderní doba, nemohly vyhovět staré a primitivní krámký. Proto bylo nutno jít až k samým kořenům věci: rozhodnuto postaviti moderní krámký zděné, jejichž stavba by nejen nerušila pietní ráz celého okolí, ale byla vkusným jeho doplněním a ozdobou. Protože nebylo možno žádat tyto oběti na dosavadních držitelích starých stánků, vesměs chudých, přejala tento úkol sama Matice svatohorská se správou Svaté Hory, která poskytne i stavební místo na vlastních parcelách.*“²⁷⁾

O čtyři měsíce později si ze zprávy v témže časopise můžeme „učiniti dokonalou představu o mohutnosti stavby. Bude to velký komplex z železa a betonu, tvořící obdélníkovou základnu. Podélná fronta měří v celku 57,40 m, šířka 20,80 m. Dvě řady proti sobě postavených stánků jsou otevřeny dovnitř. Směrem do hlavního náměstí přistavěno loubí o šířce 2,30 m. Prístřešek a římsové spočívá na 20 žulových sloupech 3 m vysokých, čtvercového řezu o šířce 40 cm. Vchod do bazaru bude ze tří stran: na dvou průčelních stranách je po třech klenutých obloukovitých branách, každá o šířce 2,70 m, výšce 2,55 m. Třetí vchod rozčleňuje podélnou frontu z náměstí právě uprostřed. I s této strany je vstup trojdílný o celkové šířce téměř 7 m. Vnitřní velikost stánků jest: 4 m hloubky, 2,90 m šířky, výška je podmíněna sklonem střechy a obnáší 4–6 m. Zdivo je z cementových cihel, podlaha z betonového písku. Podpěrné tránce krokví, vyztužené železnou armaturou, jsou rovněž z betonu. ... Prostora mezi oběma řadami krámků, jichž bude na 40, vytvoří pasáž, širokou 9,20 m, chráněnou před

27) Svatá Hora, roč. XIX, 1. 5. 1940, č. 5, s. 117.

*deštěm s obou stran krytým přístřeškem. Je pamatováno i na místnost pro event. garáže (pod krámky) a v pozadí na strážnici a světničku pro první pomoc.*²⁸⁾

O rozdělování nových stánků rozhodoval tentokrát výlučně rektorát Svaté Hory. Podmínky byly stanoveny v několika bodech. Vedle zainvestování truhlářských prací hradili majitelé z vlastních zdrojů práce zámečnické, natěračské a sklenářské. Krámky si musely nadále zachovávat původní a pro všechny objekty jednotné omítnutí, resp. nátěr a střešní krytinu s tím, že vlastníci byli povinni na vlastní náklad nadále udržovat stánky v dobrém stavu. Uvažovalo se o osvobození nových stánků od činžovní daně na dobu 15 až 25 let. Majitelé směli své zboží vystavovat pod přístřeškem vně krámků, nesměli jej však vykládat na přiléhající chodník. Klíč, podle nějž se 30 nových krámků přidělovalo majitelům, je v citovaném předpise naznačen jen zběžně, ale vyplývá z něj, že krámky se rozdělovaly podle toho, kdo jako první o to které prodejní místo projevil zájem. Proto prvními dvěma oslovenými prodejci byli shodou okolností voskaři Lambert Pešek a Vladimír Dvořák (který provoz své dílny ukončil 31. března 1950). Lambert s Peškem vůbec patřili k „prvním“, minimálně co se aktivního přístupu k dění na Svaté Hoře týká. Již při jednáních o případných úpravách svatohorského náměstí a následné organizaci umístění a rozložení poutních krámků se spolu s dalšími majiteli původních krámků například přimlouvají za to, aby „*při zadávání prací byl brán zřetel na domácí podnikatele a dělné síly*“. Případně osvětlení svých krámků museli prodejci řešit sami. Proboštské beneficium si zachovalo na všechny krámky předkupní právo, stejně tak jako si osobovalo právo rozhodnutí, v které části krámků se bude prodávat určitý druh zboží. Tak byla místa směrem k náměstí vyhrazena jen pro poutní památky a cukrářské výrobky, méně „prestížní“ umístění v „až“ druhém bloku měla patřit občerstvení. Nicméně ještě v polovině roku 1944 zůstávaly stát opuštěné staré krámky, o jejichž výměnu nikdo neprojevil zájem na svých místech.

Závěrem lze podotknout jen tolik, že ne všechny plány došly úspěšného naplnění, což však s přihlédnutím k politickým souvislostem této doby doma i ve světě, nemůže být překvapením, spíše naopak.

Kramáři u Mariánské studny

V bezprostředním okolí svatohorského chrámu vykristalizovalo ještě třetí významné prodejní místo, a to v okolí nedaleké Mariánské studny,

28) *Svatá Hora*, roč. XIX., 1. 9. 1940, č. 9–10, s. 201.

resp. po obou stranách cesty vedoucí od ní až k chrámu. První snahy o přesunutí části obchodu (jednalo se zejména o ženy prodávající poživatiny, včetně teplých jídel) dál od chrámu a hlavní přístupové cesty se objevily již v samém závěru 17. století, ale vyzněly v podstatě naprázdno. Přes veškerou regulaci prodeje a touhu vnést do rozložení krámků a kramářů systém se tato část lokality stala tradičním útočištěm prodejců z nižších sociálních vrstev.

V porovnání s ostatními prameny je agenda, týkající se zdejších prodejních míst, poměrně dochovaná, ovšem až pro výrazně mladší období 1. poloviny 20. století. Zejména jsou k dispozici jmenné seznamy jednotlivých prodejců s plánkem rozmístění kramářských bud pro roky 1926–1929, 1931–1936 a rok 1939, často včetně rozpisu denní účasti jednotlivých prodejců na Svaté Hoře během poutní sezony. Co se obrazové dokumentace týká, na rozdíl od krámků před svatohorským portálem, neobjevují se zdejší kramářské boudy ve stabilním katastru – krámky u Mariánské studny byly výhradně stavěny jen na letní sezonu, nejednalo se o stálé stavby.

Systém zdejšího prodeje vhodně ilustrují zápisy z jednání tzv. přidělových komisí, jejichž členové se každoročně, před nadcházející sezonou, scházeli k osobním jednáním s potencionálními prodejci. Kdo se nedostavil, neměl na získání prodejního místa nárok, písemné přihlášky či omluvy nebyly akceptovány. Že šlo o akci mezi prodejci významnou a s napětím očekávanou, je z dokumentace zřejmé. Akci na lehkou váhu nebrali ani sami organizátoři. Vedle členů policejního výboru se jí pravidelně účastnili členové výboru chudinského, ve prospěch prodejců se často přimlouvali také příslušníci příbramského obchodnického grémia, přednostně pak byla přidělována místa těm nejpotřebnějším. Řada kramářů měla pocit, že prodávali-li na místě v loňské sezoně či dokonce více let nazad, mají na „své místo“ větší nárok než zájemci noví. Dohady o rozložení krámků doprovázela pravidelně čilá korespondence, o stížnosti a udání na jiné prodejce nebyla nouze, stejně tak jako srdceryvná líčení vlastní neutěšené situace. Takto se snažila naklonit městskou radu, která samozřejmě v rozhodování komise měla hlavní slovo, ve svém dopise z třicátých let 20. století Josefa Lastovičková: „...*Prosím a žadam Mněskou radu abi bila tak laskava a bilo mně dano Místo kere po uživam na sv Hoře neb sem se doslechla že říkal p Pelikan že bude stat tam costojim ja natam místě ... Ja nemocna ještě tejt raněna Mrtvici od nikajt žadne podpori nemam muš bil 2krat ve Valce raněni a nemam ani korunu podpori a prosim strovna ja opuštěna žena bych měla bit takle odstrčena dit jsou tam lidi a ženi keřim Muží pracuji celi rok ... a ja bich bila tak nešťastna nemocna žena žebi mne bilo vzate*

*moje mistecko abich se mohla pře leta drobet Viživit dit jsou tam zdrave a Mlade lidi keri mohou pracovat snad to ne Vitikam ale diš to slišim tak musim na to se obrátit ...*²⁹⁾ Do jaké míry byly podobné apely na městskou radu nadnesené či naopak reálné, dnes již stěží posoudíme.

Při místních jednáních přece jen byl brán zřetel na aktuální sociální situaci žadatelů. Dbalo se na to, aby nebyla přidělována místa tzv. dvojmo, tedy příbuzným, či lidem žijícím ve společné domácnosti, a to každému zvlášť jedno prodejní místo. Podobně byli z prvního výběru vyloučeni všichni ti, kteří se mohli prokázat nějakým dalším příjmem navíc, tj. například provizí, pracujícím členem užší rodiny, vlastním zaměstnáním či jiným sezónním přívýdělkem apod. S tím souvisel zároveň požadavek na pravidelné každodenní zaznamenávání účasti jednotlivých kramářů na prodeji, protože kdo prodával v krámku jen o největších svátcích a v jiné dny, poutníky početně méně navštívené, byla jeho bouda zavřená, jeho šance na zařazení do prodeje v příštím roce se samozřejmě úměrně snižovaly.³⁰⁾ Prodej byl vyhrazen pouze držitelům řádného živnostenského oprávnění. Výslovně se zakazovalo jakékoliv „přednostní“ vystavování zboží mimo prostor vymezený krámkem, na pultíky, stolky apod. O bezpečnost svého majetku měli dbát prodejci částečně ve vlastní režii najmutím a vydržováním vlastního hlídače na své náklady, který střežil kramářské boudy v noci. Fungoval také jako požární hlídka a byly mu svěřeny po dobu celé sezony klíče k svatohorským hydrantům. Stánky se v této části areálu stavěly zhruba koncem měsíce dubna. Sezona zde končila v září, výjimečně v říjnu, kdy byly pod dohledem komise a policejního zřízení odstraněny. Pokud některý z prodejců porušoval pořádek či dohodnuté podmínky regulující prodej, mohl být jeho krámeček bezodkladně odstraněn již v průběhu sezony.

Byť se krámky umístěné při cestě k Mariánské studně nacházely poněkud stranou od hlavní přístupové trasy do chrámu, byly také na jejich rozmístění a vzhled kladeny jisté formální požadavky. V zápise z roku 1935 se výslovně uvádí, že „...místo je poutní a žádná fidlovačka“, že tudíž stánky musí „býti jednotné, čisté a slušné a nikoliv jarmareční (např. perníková chaloupka apod.)“.³¹⁾ Jednotný ráz však zdejšími kramářskými boudám vtiskla až přestavba v roce v 1936. Vzájemná revnivost kramářů spolu s nedůvěrou městských orgánů vůči prodejcům a jejich upřímné snaze

29) SOKA Příbram, AMP S, kt.37.

30) *Tamtéž.*

31) *Tamtéž.*

dodržovat platná nařízení a vyhlášky se odrážejí ve stále se opakujících dodatcích k jednotlivým výnosům a nařízením městské rady: „*Stánek musí býti postaven společně s ostatními stánky pod dozorem městského stavebního a policejního oddělení a musí býti proveden podle plánu předloženého při stavební komisi, slušně, natřen s ostatními jednotnou, nepříliš křiklavou, nejlépe zelenou barvou. U stánků musí býti vždy zachována naprostá čistota a není dovoleno u nich – ani na přilehlé pozemky, ať veřejné, ať soukromé - vykonávati tělesnou potřebu, odhazovati odpadky, papíry, obaly apod.; používati otevřeného světla při prodeji i mimo prodej jest zakázáno a stejně jest zakázáno v krámcích topiti nebo dokonce vařiti.*“³²⁾ Je zbytečné dodávat, jak výstižně neustále opakované zákazy nechtěně zrcadlí skutečnou situaci, která na místě panovala. Staré zlozvyky nebylo možné nikdy zcela vykořenit, ať již šlo o neuspokojivé vztahy a nezdravou „soutěživost“ mezi prodejci, hraničící často s vyloženými schválnostmi a intrikářením, včetně neschopnosti udržet okolí poutního areálu v relativním pořádku a čistotě.

Závěrem k pojednání o prodejních místech dodejme poznámku o velmi problematičtém prodeji v krytých svatohorských schodech. Holas jej zmiňuje s různými přestávkami několikrát, nejstarší zpráva se váže již k roku 1706, nejmladší jsou z počátku 20. století. V roce 1803 údajně jeden ze svatohorských proboštů povolal vojsko a nechal prodejce okupující schody i s jejich krámky násilně „*vyházeti*“³³⁾ V nepříznivém počasí skýtaly schody vítaný úkryt nejen pro řádné prodejce, ale i pokoutní obchodníky nevalné důvěry, nemluvě o žebrácích či ženách lehčích mravů, odhazovaly se zde odpadky a místo bylo i jinak znečišťováno. Slavné schody paradoxně vždy trpěly nedostatkem pozornosti, při opravách svatohorského poutního areálu zpravidla byly až poslední na řadě a jejich stav nebudil žádnou úctu. Někteří prodejci, usazení ve schodech, dokonce neváhali vytrhávat prkna ze zdejší střechy, aby v panujícím přítmi potenciální zákazníci lépe viděli na vystavené zboží.

Sortiment zboží

Tradičně nejpočetněji zastoupenými prodejci byli obchodníci s devocionáliemi, kam řadíme celou škálu předmětů od svatých obrázků a růženců, přes voskařské výrobky, kříže a křížky, až po sošky svatých. Nejvíce žádány byly zejména obrázky s milostnou soškou. Právě neustálá sháňka přichozících poutníků po podobném artiklu inspirovala jezuity k myšlence nechat

32) *Tamtéž.*

33) F. X. HOLAS, *Dějiny Poutního místa*, s. 516.

„portrétovat“ svatohorskou Madonu. První rytinky vzácné milostné sošky vytvořil v Praze, kam ji jezuité za tímto účelem převezli, rytec Jan Kryštof Smišek a již od roku 1652 byly obrázky prodávány poutníkům.

Mezi typické prodejce na Svaté Hoře patřili již jmenovaní voskaři, charakterističtí představitelé řemesla těsně navázaného na poutní ruch. Vedle svíček a sloupků se největšímu odbytu těšily voskové obětiny, o které projevovali poutníci největší zájem v podstatě až do 40. let 20. století.³⁴⁾ Obchod se svíčkami na Svaté Hoře dokládá literatura již pro období 2. poloviny 17. století, o necelých sto let později se v pramenech pravidelně objevují minimálně dva voskařští mistři usazení ve městě a provozující obchod se svým zbožím jak v Příbrami, tak také na Svaté Hoře. Voskaři obsazovali se svými krámky lukrativní místa v prvních řadách přímo naproti svatohorskému chrámu a při hlavní přístupové cestě. Jejich letité konflikty se svatohorskou rezidencí představují jednu z pikantnějších odnoží historie prodeje na Svaté Hoře. Několik voskařů zasedalo v městské radě, dva dokonce stanuli v čele města jako starostové, což v dané souvislosti jistě není bez významu (Blažej Mixa 1895–1909, Augustin Čížek 1928–1941).

Nedostatkem zákazníků netrpěli ani knihaři, prodejci modlitebních knih, svatých obrázků a písniček. Ne vždy však nabízeli poutníkům nezávadné katolické knihy, často šlo i o „*písničky a modlitby nekatolické, plné nesmyslů a blouznivství*.“³⁵⁾ Jako pro většinu dalších souvisejících témat, také pro starší období prodeje poutního zboží platí odkaz na vyčerpávající Holasovo dílo.

Protokol ze dne 27. května 1865 dokládá na Svaté Hoře celkem 61 krámků, spolu se seznamem volně stojících štočků. Vedle zboží voskařů, mimochodem uváděného na prvním místě a poněkud překvapivě následovaného výrobky příbramského zlatníka Kozelky, jsou vyjmenovány stánky nožířů, hřebenařů, sklenářů, hračkařů, obrázkářů, platících daň.³⁶⁾

Podívejme se pro ilustraci do příbramských živnostenských rejstříků pro mezidobí let 1903 až 1922, tedy včetně období první světové války.³⁷⁾ V abecedním pořadí pramen vyjmenovává celkem 67 živnostníků, kteří se živili výrobou a prodejem, nebo jen prodejem, toho druhu zboží, které lze řadit k tradičnímu poutnímu sortimentu. V některých případech bývají podmínky prodeje jasně definovány: „*v Příbrami i na Sv. Hoře, poutích,*

34) Lenka BLAŽKOVÁ, *Voskařství*, Praha 2006.

35) F. X. HOLAS, *Dějiny Poutního místa*, s. 566.

36) SOKA Příbram, AMP S, kt. 37.

37) SOKA Příbram, AMP S, kn. 235.

missiích, trzích v Čechách“; „na týdenních trzích, pak výročních trzích ...“; „prodej poutnického zboží se stanovištěm v Příbrami“; „koncese ku prodeji knih modlitebních v krámě na Svaté Hoře“; „povolení do odvolání prodeje modlitebních knih a obrazů svatých v Příbrami 136 – II a na Svaté Hoře, poutích, misiích v Království českém“; „v Příbrami a na Svaté Hoře v krámku č. 8“ apod. Různily se také popisy jednotlivých koncesí, od jednoslovných zápisů „rozárnictví“, „řezbářství“ přes obecněji volené, téměř všezahrnující formulace „prodej zboží poutního a hračkářského“; „obchod s devocionáliem“; „prodej galanterního, perníkářského a trhového zboží v Příbrami č. 35 – IV“ po podrobné vyjmenovávání „prodej poutního zboží, křížků, růženců, obrázků, prstýnků, hraček, hřebenů, porcelánových sošek a různých do oboru spadajících věcí“; „prodej poutního zboží a všechny předměty do oboru tohoto náležející, obrázky, růžence, medailony, barevné pohlednice, svíčky, voskové oběti, figurky, porcelánové sošky, dřevěné kovové kříže, prodej cukroví a ovoce, zboží galanterního, pleteného, hraček“. Jindy byl sortiment jednotlivých prodejů relativně široký, „... zboží řezbářského, hraček všeho druhu, hřebenů a uzenek“, někdy uzenky vystřídala ve výčtu sodová voda nebo ovoce. Nejhojněji jsou zastoupeny živnosti specializující se na prodej poutního a galanterního zboží, těsně následovány prodejem cukrovinek. Řezbářství, výroba hraček a voskařství jsou vedle pekařství dalšími z četných živností. Právě v jejich případě je spojena výroba také s prodejem, řada specialistů však spolu s prodejem svého vlastního zboží žádala o povolení k prodeji např. modlitebních knížek, svíček a jiných voskařských produktů apod. Živnostenská povolení obvykle vymezují prodej místně a časově, např. „o poutích, v Příbrami i na Svaté Hoře“, jindy najdeme jen jednoslovný zápis živnosti bez jakéhokoli dalšího upřesnění místního či časového. V zápisech se vyskytla rovněž výjimka v podobě specifikace doby trvání prodeje, tj. „s prodejem na Sv. Hoře po dobu sezony“.

Celkem je v uvedeném rejstříku zapsáno 27 žen, jejichž živnost lze spojovat s poutním ruchem na Svaté Hoře. Většina z nich žádala o oprávnění k prodeji zboží, pouze Anna a Marie Kotrbatých měly koncesi přímo na výrobu tohoto druhu zboží. Anna Kotrbatá byla vedena výhradně jen jako producentka poutního zboží, Marie měla živnost i na výrobu, ale více času zřejmě trávil prodejem zboží „v Příbrami a na Svaté Hoře v krámku č. 8.“ Muži, věnující se prodeji poutního a s tím souvisejícího zboží, zpravidla byli zároveň také jeho výrobci. Ze 40 mužů vyrábělo a prodávalo předměty vhodné pro prodej poutníkům 28, koncesi vztahující se pouze na prodej vlastnilo 12 prodejců.

Zmíněná data z rejstříku slouží jen jako ilustrace, nelze je použít k žádné kvantifikaci, přesto si lze, v kombinaci se zmínkami v literatuře, udělat o problematice poutního prodeje v Příbrami a na Svaté Hoře hrubou představu. Vezmeme-li v úvahu počty koncesovaných prodejců a časový rozsah bezmála 20 let, zdálo by se, že osob oficiálně způsobilých k prodeji, cíleném zejména na poutníky, nebylo nijak mnoho. Což ostatně jen potvrzuje již uvedené tvrzení, že mnozí vyráběli a prodávali nejrůznější zboží a produkty „jen tak“. Jako příklad mohou posloužit horníci – řezbáři amatéři, kteří vyřezávali a své výrobky prodávali, přestože jim chyběla koncese k dané živnosti a nebyli v oboru řádně vyučeni.

Vedle prodeje předmětů s náboženskou tematikou nabízela velká část svatohorských krámků sortiment pro unavené poutníky mnohem lákavější, míněno je vše, co se točilo kolem jídla a pití. Jde o samostatnou skupinu produktů, kam řadíme prodej pitné vody, piva, vyhlášených okurek s lákem, uzenek, ale také polévek (konkrétně jsou jmenovány polévky dršťkové a nudlové), koláčů, rohlíků, housek, čerstvého i sušeného ovoce, salátů a dalších potravin, určených k občerstvení poutníků. Ti nepřinášeli zisk jen prodejcům situovaným se svými krámkou a stolky v těsném sousedství vstupu do poutního areálu, ale také řemeslníkům usazeným dole ve městě. Řada příbramských řemeslníků významně těžila z výhodného umístění své dílny s přilehlým krámkem na některé z tradičních poutních tras, které procházely městem. Pekaři, řezníci, hostinští, výčepní a s nimi i městský pivovar, hrnčíři a ostatní kupci měli z poutního ruchu nezanedbatelné zisky.

Již ve druhé třetině 17. století se jezuité s příbramskými měšťany dohodli, že ani jedna ze stran nebude na Svaté Hoře provozovat žádný obchod mimo prodej devocionálií, zejména tedy hostince. Přesto nejsou výjimkou stížnosti na „*mnoho hokyň s chlebem, s koláči, s ovocem, s vokurkami a syrečkami etc.*“, rozsazených přímo před svatohorským portálem.³⁸⁾ K dostání byly ve dnech poutí běžně chleby, koláče, cukroví, perník, stejně tak jako teplá jídla. V kuthanech a kotlících na trojnožkách nad ohýnkem vařily ženy polévky, pekly, smažily či ohřívaly maso, jitrnice nebo játra, a to i ve dnech postních, což nejen svatohorští správci, ale i někteří poutníci nesli obzvlášť nelibě. Do těsné blízkosti chrámu se dostali se svými stolky a štočky prodavači uzenek, zmrzliny a tzv. pouťovní cukráři. Spolu s prodavači párků se pravidelně objevovali podél cesty od Mariánské studny k březnické bráně.

Zájem o možnost zpeněžit své výrobky, potažmo talent k mnohému, v rámci uspokojování nejrůznějších potřeb přicházejících poutníků, byl ze

38) F. X. HOLAS, *Dějiny Poutního místa*, s. 165.

strany zdejších i mimo příbramských obyvatel značný. Ze všech stížností žehrajících na obrovské množství hokynářů, překupníků a pokoutních prodavačů uvedme například stížnost II. obchodnického grémia v Příbrami ze dne 2. února 1896. Obsahuje zajímavou poznámku o podomním prodeji poutního zboží ve městě, což byl fenomén připisovaný zejména chudým hornickým rodinám. Vedle výhrad k nebývalému nárůstu neoprávněných prodejců na Svaté Hoře a v Příbrami, bez kterých by se snad neobešel žádný dobový text věnovaný problému, najdeme poněkud podrobnější poznámku: „*Mnozí z těchto obchodníků vyzvednou si i živnostenský list jen pod tou zámlinkou, by nerušeně obchod provozovati mohli i chlubí se tím, že přece žádnou daň neplatí a že tato jim odepisována býti musí ... Nejen že tyto osoby řádným poplatníkům citelně škodí, osmělují se i členové jích rodiny jako žena, dcery, synové na rozličných místech na Sv. Hoře a pod Svatou Horou poutnické zboží ke koupi nabízet, ba obcházejí v houfích s večera domky pod Svatou Horou kde poutníci přenocují a těm rozličné zboží ke koupi vnucují. Obchodníci s poutnickým zbožím za drahý peníz si krámků na Svaté Hoře zakupili neb kteří z místa obci příbramské poplatek zapravují si na kompetentních místech na tento nešvar stěžovali... Rok od roku množí se počet neoprávněných obchodníků s poutnickým zbožím a místní orgánové jsou úplně malomocni by tento nešvar zamezili...*“³⁹⁾ Nakolik byly podobné nářky členů obchodnické grémia oprávněné, zůstává nadále předmětem studia. Na vybrané prodejce, jako například písničkáře, nožíře, prodavače salátů a limonád, se totiž při udělování sezónních míst na Svaté Hoře nevztahovalo „úřední řízení“. Doslova se uvádí, že jejich štočky v okolí poutního areálu budou „*mlčky trpěny, za podmínky slušnosti a čistoty.*“⁴⁰⁾ V případě jakýchkoli problémů a nespokojenosti jednotlivých stran měly být štočky bezodkladně odstraněny. Není jasné, zda se zmíněný široký pojem „úřední řízení“ vztahoval jen na podmínku osobní přítomnosti při jednání o přerozdělování sezónních prodejních míst, nebo tito nemuseli mít na svou činnost živnostenskou oprávnění. Pravděpodobnější je však první z uvedených možností.

Ostatní služby poutníkům

Na tomto místě zbývá pojednat některé další instituce, které v režii ať už svatohorské rezidence či města Příbram měly, ideálně ve vzájemné součinnosti, co největší měrou přispívat k tomu, aby se poutníci u cíle své cesty k milostné sošce Panny Marie cítili co nejpříjemněji.

39) SOKA Příbram, AMP S, kt. 37.

40) *Tamtéž.*

Návštěvnost Svaté Hory byla vysoká, největší nároky však byly na areál kladený při návalech poutníků ve významné dny církevního roku a o mariánských svátcích zejména. Zvládnout nápor návštěvníků v počtu desetitisíců denně hraničilo s logistickými možnostmi poutního místa i nedaleké Příbrami. Nejednou se stalo, že velký zájem poutníků vyčerpал nejen tekutiny dostupné v jednotlivých krámcích, ale ani správci rezidence nestačili svými zásobami pokrýt poptávku, pivo dokonce došlo nejednou i ve městě. Během svátku 150. výročí Korunovace byly pro poutníky ze vzdálenějších končin otevírány školy, aby měli všichni kde složit hlavu. Výše uvedené nás mělo posunout k problému, který s vysokou návštěvností poutního areálu velmi úzce souvisí, o němž však literatura již tak podrobně nepojednává. Na mysli máme problém hygieny a „pořádku“ v okolí poutního chrámu.

Holas, jehož Dějiny jsou základním zdrojem k uvedení do tématu, otázku hygieny samozřejmě zmiňuje. Při popisu jednotlivých historických událostí a významných etap v dějinném vývoji Svaté Hory naznačuje, že po početněji navštívených poutích bývalo okolí areálu zaneřáděno odpadky, a nejen těmi. Okolí hlavních přístupových tras s přilehlými křovinami muselo být vždy důkladně čištěno. Výjimkou nebylo, že odpadky odhazovali za své krámky, boudy a stany také sami kramáři, stejně nebylo neobvyklé, že tamtéž vykonávali také tělesnou potřebu. Odpadkové koše či sběrná místa pro odpad, veřejné záchodky nevyjímaje, zde dlouho nebyly samozřejmostí. Veřejné toalety na Svaté Hoře zmiňuje Holas až v souvislosti s první velkou úpravou svatohorského areálu a jeho okolí v roce 1844. Popisuje stížnost barona Schönau na nevyhovující stav toalet, bohužel ovšem bez jejich konkrétní lokalizace. Proboštova odpověď podává o situaci nepřiliš uspokojivou výpověď, která o problematice provozu poutního místa sděluje mnohem více: „...každý ví, že společné záchody pro tak veliké množství lidu jest nemožno v náležitě čistotě udržeti. Vícekráte v době letní dal je za své peníze několika chudými lidmi vyčistiti. Ale čištění by se muselo opakovat každou hodinu. Těž je nedostatek vody. Každého roku dává je probošt vyvážeti, a sice na podzim. Rád by přikryl jámu prkny. Ze čtyř dveří byly troje ukradeny, rovněž i kůly od stromů, ani i dřevěné stupně z krytých schodů se kradou. Nové dveře a poklop na jámu by tu neobstály. Střechu záchodů odnesla vichřice a probošt nemohl dostati tašek, kterých ani na stavbu domů nebylo dosti...“⁴¹⁾ K jistě nápravě přeci jen postupem času došlo, jak lze odhadovat z dodatku úředního nařízení z května roku

41) F. X. HOLAS, *Dějiny Poutního místa*, s. 604n.

1887, kterou vyvolala návštěva odborníka na hygienu na slovo vzatého, v tomto případě zeměpanského lékaře, doprovázená místním komisním řízením. Lékař uznal „*již stávající záchody o dva rozšířiti ... z ohledu aesthetického, morálního a jmenovitě veřejného zdravotnictví*“.⁴²⁾ Výsledné nařízení obsahuje pokyny k péči o stávající i nově vzniklé toalety, včetně apelu na dezinfekci či výzvu k následnému využití vyváženého obsahu žumpy „*k děláni kompostů*“. Dokonce ustavuje funkci toaletářky: „*Kvůli udržení čistoty v záchodech budiž ... dozor nějakou ženštinou vykonáván...*“ Doporučeno bylo opatřit toalety tabulkami s nápisy zakazujícími jejich znečištění a rozhodnuto „*místo záchodů patřičnými ukazovadly v obou zemských jazycích naznačiti. Kvůli udržení patřičné čistoty na prostranství Svatohorském má se pro odpadky kuchyňské a t.d. krámků tam se nalézajících, zvláštní místo vykázati.*“⁴³⁾

Drobnější popis počtu a rozmístění svatohorských veřejných toalet je dochován v hodnocení Hospodářského úřadu města Příbramě, který byl v plánovaných úpravách toalet pro poutníky rovněž zainteresován. Vyplývá z něj, že v době okolo roku 1886 byly poutníkům na Svaté Hoře k dispozici celkem troje toalety. Jednalo se o dva zděné záchodky pod svatohorskou školou, dva vpravo od svatohorských schodů a soukromé toalety Josefa Procházky, v neuvedeném počtu míst, za prodejními krámkami. V rámci úprav žádala rezidence o navýšení počtu toalet, žádost však byla zamítnuta jednak z důvodu nedostatku místa, jednak z důvodů finančních (pravděpodobně došlo minimálně k rozšíření toalet u hlavního schodiště a byly vybudovány nové pisoáry).⁴⁴⁾ Opakovaně je odkazováno na častější vyvážení stávajících toalet, kdy „*navrhují by před a po každém svátku a neděli jeden nádeník veškeré výkaly po cestách a v křovinách sebral a zemí poházel, jakož aby i stávající záchody po každém návalu lidstva čistiti se nechaly*“. Součástí hodnocení byla též doprovodná skica s legendou, bohužel se však nedochovala.⁴⁵⁾

V pramenech se poznámky týkající svatohorských toalet objevují znovu až ve 20. letech 20. století, a to v souvislosti s žádostmi o práci toaletářky. Dozor na toaletách byl vždy svěřován jedné ženě, s povinností každý rok znovu o tuto práci městskou radu požádat. Její povinnosti zahrnovaly navíc také čištění prostranství před svatohorským chrámem a úklid svatohorských

42) SOKA Příbram, AMP S, kt. 591/34.

43) *Tamtéž.*

44) *Tamtéž.*

45) *Tamtéž.*

schodů, to vše s denní mzdou 4 K.⁴⁶⁾ Zcela jasno nemáme v otázce vybírání poplatků za použití toalety. V jedné z žádostí o uvedené zaměstnání, podaných v letech 1919–1921, si Barbora Hipmanová, devětadvacetiletá žena řezbáře Hipmana (který byl v uvedeném období jedním z pravidelných prodejců v dřevěných boudách u cesty k Mariánské studně) ve svém listu ze dne 3. května 1922 výslovně vymíní plat 4 K a 50 % z vybíraného poplatku.⁴⁷⁾ Kdy bylo vybírání poplatků na toaletách ustaveno, není zřejmé, nicméně víme, že šlo o záležitost spornou, doprovázenou nemalými problémy. Relace policejního úřadu v Příbrami, shodou okolností datovaná 10. května 1922, proto „*vzhledem k potížím s vybíráním poplatků na klosetu, někdo, aby se vyhnul placení, znečišťuje okolí, platí se velkými penízi, na které nemá dohlížitelka drobné, nebo se platí chlebem atd., doporučuje ...*“ poplatky zrušit.⁴⁸⁾

Naposledy jsou toalety v námi sledovaném období zastoupeny v pramenech zprávou komise konané v dubnu roku 1932.⁴⁹⁾ Po místním šetření byly veřejné svatohorské záchodky komisí shledány opět nevyhovujícími (protože mimo jiné „*nesplachované*“) a byla nařízena jejich úprava, doprovázená opětovnými pokyny k vyvážení „*v ranních hodinách*“. Vypsány zde byly nejen finanční náklady na jednotlivé stavební práce, včetně typu použité střešní krytiny, ale i detaily vnitřní úpravy toalet. V tomto případě se jednalo o opravu sedadel jednotlivých záchodků, a aby se zamezilo stoupání na ně, „*zřídí se nad těmito latě, takže musí každý na sedadlo sednouti.*“⁵⁰⁾

Aby závazné pokyny týkající jednotlivých složek poutního ruchu na Svaté Hoře nezůstávaly jen na papíře, bylo vhodné pověřit dohledem nad jejich dodržováním zvláštní subjekt. Což ovšem vzhledem k zmíněným pozemkovým držbám pozemků na Svaté Hoře nebylo nijak jednoduché. Nad částí, která patřila přímo rezidenci, si pořádek dodržovala tato sama, nad pozemky města byl dozor volnější, zejména díky vlašnému přístupu městské rady k problematice prodeje příbramských živnostníků svatohorským poutníkům. Hlavní kontrola dění v okolí areálu ležela od počátku větším dílem na správcích rezidence. Zajišťovali ji občasnými pochůzkami svých příslušníků. Každá nepravost a nespravedlnost byla hlášena příbramskému magistrátu, který však byl k jejich řešení často hluchý. Stížnosti

46) SOKA Příbram, AMP S, kt. 865.

47) *Tamtéž.*

48) *Tamtéž.*

49) *Tamtéž.*

50) *Tamtéž.*

a nášky zpravidla nacházely rozřešení až u vyšších instancí, a ta ne vždy vynívala ve prospěch původního stěžovatele.

Kdy byli do bdění nad pořádkem na Svaté Hoře přímo a aktivně zapojeni příslušníci příbramské policejní stanice, se zatím nepodařilo zodpovědět přesně. Konkrétnější zprávy nacházíme až pro období poloviny 19. století v souvislosti se stížností podanou na majitele krámků, kteří nedbajíc nařízení zachovávat jednotnou podobu tyto přestavěli. Městská rada následně žádá c. k. podkrajský úřad o podporu při apelaci na c. k. četnictvo, aby „*této žádosti zadost učinilo a pořádek v této požalné rozepři jenžto neustále mezy krámovníky a štočkáři panuje docílen byl, prosí uctivě podepsaná rada račiž slavný c. k. podkrajský úřad c. k. četnictvu naříditi, aby zachování oného výroku ježto v opisu velitelstvy četnictva sdílen byl, co nejpilněji strážilo, neb až posaváde c. k. četnictvo skoro žádný vpliv na tento pořádek nebere, rozepře a křiky neustále panujou a mnohdy prostořeký a nevzdělaný krámovník městskou radu přebíhá a křiky a vady ani konce neberou, a očekávati lze, že ještě neštěstí nějaké se stane kdyby c. k. četnictvo vážně nastoupiti nemělo, na zdejší policejní úřad toliko sily nemaje aby tento nepořádek přemociti mohlo...*“⁵¹⁾

Někdy v následujícím období byla v těsném sousedství chrámu zřízena policejní stanice. Situována byla, pokud lze z jednoduchých plánků správně odhadnout, naproti konviktu vlevo, nedaleko svatohorské školy. Směr vedoucí k ní se objevuje na pláncích rozmístění kramářských bud v okolí Mariánské studny v letech 1926, 1929 a 1931.

Asi nejčinnějším pramenem je v dané souvislosti soupis povinností svatohorské hlídky z roku 1931.⁵²⁾ Služba trvala nepřetržitě od 7 do 18 h denně. Mezi 7 a 8 h kontroloval strážník stav nejbližšího okolí areálu, zejména co se čistoty a pořádku týkalo, jmenovitě náměstí, uliček mezi krámkou, cestu k Mariánské studně, toalety a přilehlé sady. Zjištěné nedostatky v prostoru krámků měli za povinnost napravit sami prodejci, veřejné prostranství zůstávalo na starost ženě určené jako dozor na toaletách. Při obchůzce obešel muž konající hlídku stání pro automobily, v průběhu služby měl za úkol místo navštívit již jen dle potřeby. Následně ověřil stav léčiv na strážnici a dalších potřeb, byl povinen průběžně vést evidenci návštěv. Na stanici byla uložena pokladnička pro svatohorské žebráky. Strážník ji vydal přítomným po nástupu do služby a vzal nazpět v 17.30 h. Obsah za

51) SOKA Příbram, AMP S, kt. 3/2 1854.

52) SOKA Příbram, AMP S, kt. 865.

přítomnosti všech žebráků spravedlivě rozdělil („*Nečisté, hádavé a rozedrané žebráky vyhnat!*“) a pokladničku uložil zpět na místo na stanici. Na 9 h dopolední a 15 h odpolední připadala povinnost hlásit se na policejní úřad. V mezidobí od 10 h do 14 h zapisoval strážník účast sezónních prodavačů u Mariánské studny, což bylo nařízeno provádět denně. „*Chování stráže vůči návštěvníkům a obecnstvu vůbec budiž odměřeně slušné, nevtíravé; informace /pokud nejde o obchod/ buďte podány ochotně a správně. Uniforma buď vždy čistá a v naprostém pořádku. Stráž nesmí doporučovat ani hanit kteroukoliv živnost na Svaté Hoře. Stráž netrp obchodníkům vystupování z řady, nedovolené vývěsky a výklady, přetahování kupcích, dryáčnické vykřikování, hádky, sváry apod. Fotografování, kolportáž novin a tiskopisů, jakož i plakátování není na Svaté Hoře dovoleno a buď energicky stíháno. Stráž netrp zbytečné promenování dorostu po ambitech, ani nepřístojné chování tamže (smích, kouření, vodění psů apod.) Jakékoliv produkce jsou zakázány vůbec v celém obvodu Svaté Hory. Povinnosti strážníka jest každodenně pročísti tento pořádek a přesně se jím řídit.*“⁵³⁾

Nepravosti nejen na ambitech

Ať se vydával poutník na cestu jakkoliv dlouhou a v kterékoliv době, vždy doufal absolvovat ji bezpečně a beze škody na zdraví či majetku vrátit se zpátky domů. O tom, že cesty nebyvaly nikdy zcela bezpečné, není sporu. Jist si však poutník nemohl být, ani když dorazil k cíli své cesty. Jako všechna místa s výjimečnou koncentrací lidí, přitahovala významná poutní místa jako magnet nejrůznější zlodějíčky, kejkliře, nekalé živly a podivné existence. Holas ve svém obširném výkladu v podstatě až na jedinou výjimku (nález těla neznámé poutnice na ambitech, pravděpodobně zadávené psy, ve večerních hodinách dne 6. listopadu 1733) žádné vyložení nešťastné události či nehody, související s poutním provozem, neličí. Mnohem čtenější jsou stížnosti na chování prodejců. Zřejmě zhusta rozšířeným nešvarem bylo propůjčování jednotlivých krámků jiným nájemníkům, jak k roku 1817 uvádí Holas: „*mnozí z příbramských měšťanů, kteří měli ku prodeji zakoupená místa, dávali do prodeje své zboží různým ženským zpustlých mravů, které pro své nekalé chování byly po celém městě zvány „svatohorskými čubičkami“.* Takovéto osoby nastěhovaly se do svatohorských krámků hned po velikonocích a zdržovaly se tam ve dne v noci až přes svátek Všech svatých. Za noci tropily tam různé neplechy a nemravnosti, do pozdních hodin nočních zpívaly odrhovačky, vrískaly, hlučně se smály,

53) *Tamtéž.*

*nebo se spolu hádaly a nadávaly si, tak že unavení kněží ani v noci neměli potřebného klidu a pokoje ...*⁵⁴⁾

S nevelkým potěšením byli „vítání“ na Svaté Hoře také novodobí turisté a všichni ostatní, kteří atmosféru poutního místa vnímali vpravdě jen jako příjemnou kulisu modernímu a tělu prospěšnému pobytu na čerstvém vzduchu. Svatohorské ambity lákaly k milostným dostaveničkům i intelektuálním debatám, příbramská mládež, ale i dospělí „*se po ambitech procházeli hlučně se bavíce a se smějíce, ano bez ostychu zde kouřili tabák, jako na nějakém zábavním místě.*“⁵⁵⁾ Jak již bylo naznačeno na jiném místě, také spodní část krytých svatohorských schodů, především partie ústící směrem do města, lákala k podobným schůzkám, kde „*v době večerní, zvláště ve dnech nedělních a svátečních, dějí se velké neplechy a nemravnosti*“⁵⁶⁾ V roce 1899 nechala rezidence na ambitech rozvěsit tabulky s nápisy upozorňující návštěvníky, že se nacházejí na svatém místě a je jejich povinností tuto skutečnost respektovat.⁵⁷⁾ Nakolik byly podobné výzvy účinné, dokládá pokračující žehráni na nevhodné chování návštěvníků, jimiž byla ve 30. a 40. letech 20. století pravidelně plněna jednotlivá vydání měsíčníku Svatá Hora.

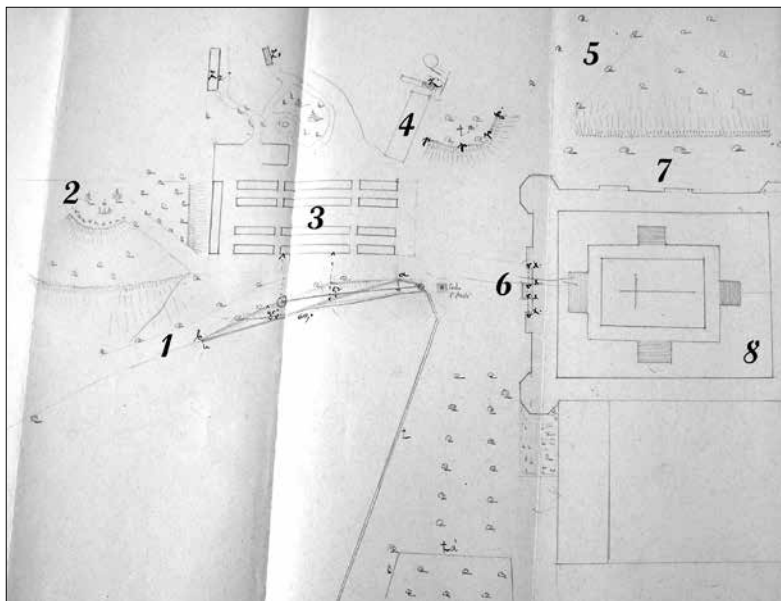
Získat místo k prodeji zboží na Svaté Hoře znamenalo pro většinu obyvatel města obrovskou výzvu. Kdo jednou místo získal, nechtěl o něj přijít a bylo vcelku jedno, zdali šlo o vlastnictví velkého zděného krámku před hlavním portálem, dřevěné boudy u studny, přenosného stolku poblíž či místo uklízečky a toaletářky tamtéž. Pravidelné a početné návštěvy poutníků představovaly pro místní obyvatele nejen možnost významného příjvídělku. Při všech problémech, které poutní ruch představoval pro všechny zúčastněné strany, přinášel těmto jak značné materiální, tak i nezanedbatelné duchovní výhody. Těsné sousedství Příbrami se Svatou Horou, a naopak, mělo pro region i jeho obyvatele významný hospodářský a kulturní přínos. Několik století trvající oboustranná společensko-kulturní výměna zásadně ovlivnila dějiny lokality.

54) F. X. HOLAS, *Dějiny Poutního místa*, s. 564.

55) *Tamtéž*, s. 640.

56) *Tamtéž*.

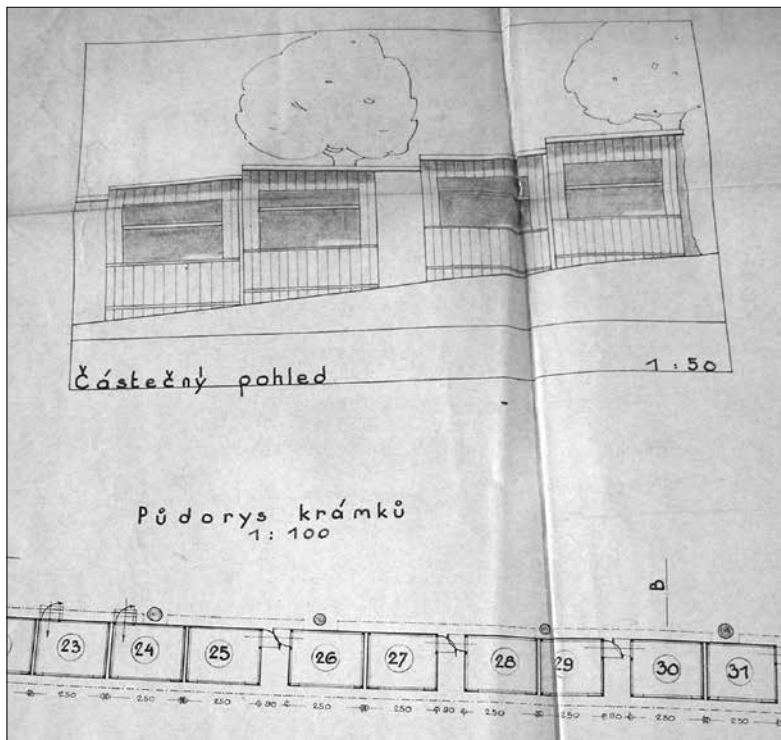
57) SOKA Příbram, AMP S, kt. 37.

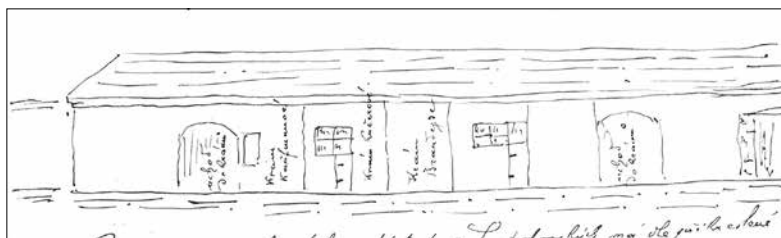
Svatá Hora a její nejbližší okolí: 1 – hlavní přístupová cesta, 2 – Kalvárie, 3 – krámky před hlavním portálem, 4 – škola, 5 – cesta k Mariánské studně, 6 – Pražská brána, hlavní vstup do chrámu, 7 – portál Březnické brány, 8 – ústí Svatohorských schodů (použitá skica SOkA Příbram).

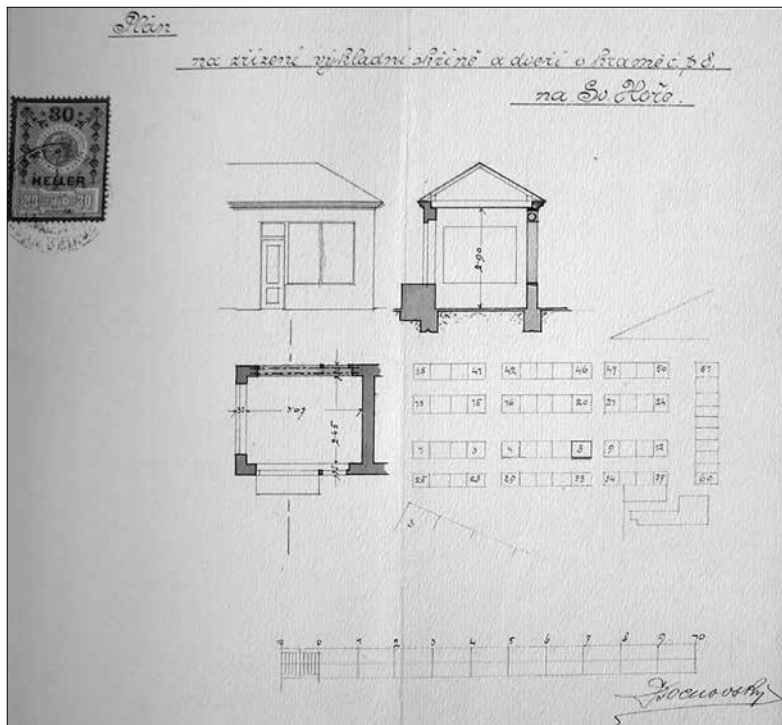
Prostranství před svatohorským chrámem pravděpodobně v 1. polovině 19. století, drobná devoční grafika ze sbírky Hornického muzea Příbram.

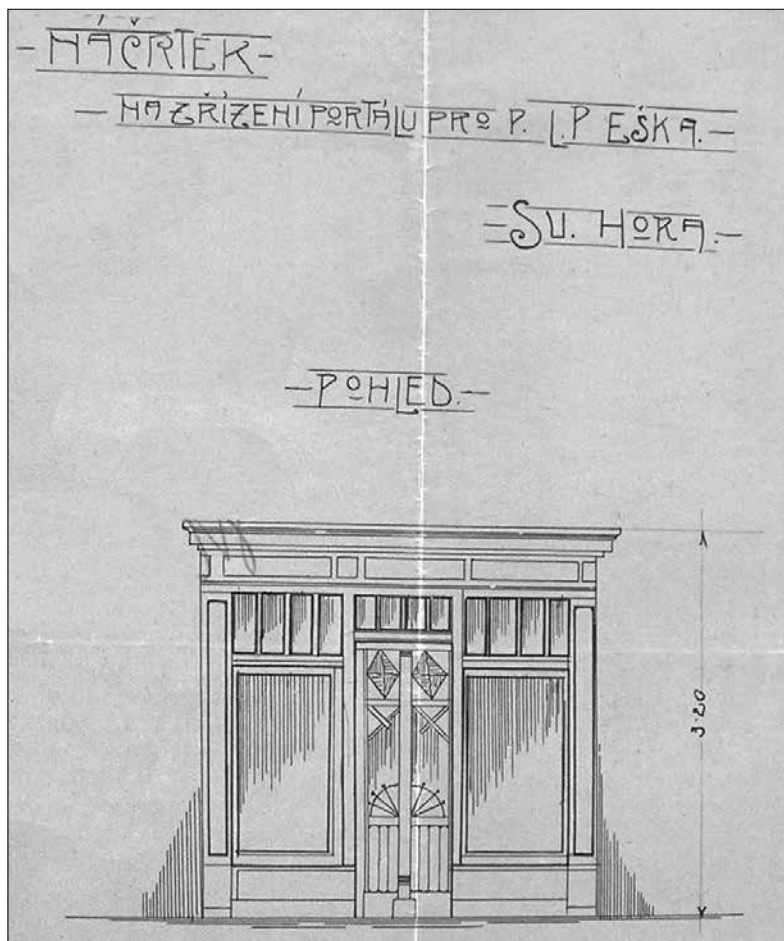
Návrh na postavení a uspořádání krámků na cestě k Mariánské studně, duben 1936, SOKA Příbram.

Skica z roku 1906 zachycující stav zděných krámků před individuálními přestavbami v letech 1906–1912, SOKA Příbram.

Návrh na přestavbu jednoho ze svatohorských krámků z roku 1910,
 SOkA Příbram.

Návrh na přestavbu voskařského krámku na Svaté Hoře z roku 1912,
SOKA Příbram.

Fotografie z roku 1900 zachycující krámký s komíny, publikována v A. Podlaha: Topographie der Historischen und Kunst-Denkmaale im Königreiche Böhmen von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jaehundertes, Prag 1902.

Současná podoba poutního prodeje na Svaté Hoře.

Zprávy ze Svaté Hory.

Praktická upozornění poutníkům i domácím. Považují za nutné upozorniti na některé nešvary, které nejsou právě řídkým zjevem, a jež nejsou hodny uvědomělých katolíků. Nesluší ani pohanským trampům a světáckým »luftákům«, tím méně mariánským poutníkům. Nadarmo pak slouží posměchu a vtípům nezsvěcených a za předmět pohoršení uvědomělým. Tedy:

1. Svatohorské ambity nejsou místem pro žádné »korso« mladých dvojic, ani dostaveníčkem zamilovaných, ani veřejným tržištěm, kde se mohou probírat denní klepy, ani pozorovatelnou slídivých očí špehujících stařen, ať mladých, ať starých!

2. Na ambitech jako v součásti chrámu, kde se konají bohoslužby, není dovoleno kouřiti, voditi psy a voziti kočárky. V době bohoslužeb není jistě slušné chodit s rukama v kapsách a s čepicí na hlavě.

3. Dbejte o slušný ústroj, aby nepohoršoval výstřední nahotou neb nedůstojnou volbou. To platí pro muže i ženy. Co se hodí do baru nebo na válení na trampu, nehodí se do kostela. A podle směrnic papežských nemá se ani podávati sv. přijímání těm osobám, jež ústrojem nedbají stydlivosti.

4. Nezapomeň, že hlavní povinností katolíka v neděli a zasvěcený svátek je, zúčastnit se z b o ž n ě a c e l ě mše svaté. Budeš-li hloupě okukovati okolo krámků s poutním zbožím nebo u sudů s kyselými okurkami, nebo zdřímneš-li si někde v parku na lavičce, nebo budeš dlouho přihlížeti přicházejícím procesím, nebo psáti celé desítky pozdravů svým známým z pouti ze Svaté Hory, může se ti velmi snadno státi, že nebudeš na Sv. Hoře ani přítomen mši sv. a vrátíš se domů s novým těžkým hříchem! — A nemysli, když tě to v kostele omrzí, že už můžeš jít pryč; dokud mše svatá není ukončena. nesplnil jsi svou povinnost.

5. Jdeš-li ke sv. přijímání, pusť z mysli myšlenku, že musíš olíznout všechny prsty podávajícího kněze, ani z falešné pokory neklon hlavu tak nízko, aby kněz s námahou musel hledat otvor, jemuž se říká ústa. Jako děti uměli jste jistě výborně vyplazovat jazyk na své školní druhy, nuže, toho umění užijte slušně i nyní. Klečte klidně a nevrážejte hlavou netrpělivě vpřed, abyste nevyrazili knězi Nejsv. Svátost z ruky!

Poučení poutníkům otištěné v jednom z vydání časopisu Svatá Hora ze 30. let 20. století.

SECULAR ASPECTS OF PILGRIMAGES TO SAINT MOUNTAIN IN 1650–1950

The article briefly deals with the connection between the inflow of pilgrims to Saint Mountain and the concentration of specialised crafts in Příbram, especially those mostly profiting from the pilgrimage. The major line of the text relates to the history of the goods sold by sellers from Příbram in the vicinity of the pilgrimage area at Saint Mountain. From the time viewpoint the article is limited by the years 1650 and 1950, the former emphasising the moment the targeted promotion of Saint Mountain could be noticed together with the subsequent beginning of pious journeys to the place in a mass scope, the latter corresponding both to the official termination of religious life and pilgrimages at Saint Mountain and to the cancellation of crafts run on the trade licence basis, both resulting from the changes in the political situation in Czechoslovakia at that time. The text is based on information from literature and selected archive sources. The archive sources as well as the prints from that period will be used abundantly in the follow-up studies the structure of which has been outlined in this article.